

П'янківська Людмила Володимирівна,
старший науковий співробітник науково-
дослідної лабораторії психологічного
забезпечення Державного науково-
дослідного інституту МВС України,
кандидат психологічних наук

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ФЕНОМЕНУ КОРУПЦІЇ

У сучасному суспільстві корупція вважається серйозною проблемою, що перешкоджає економічному розвитку, руйнує політичний розвиток країни, породжує зростання злочинності, зниження моральності соціуму й у результаті – формує негативний образ держави у світової спільноти. Загалом, феномен корупції ґрунтовно досліджується в економічному і правовому полі. Психологічний аспект проблематики розглядається опосередковано, локально та фрагментарно. Уважасмо, що питання корупції не можливо досліджувати без достатнього психологічного обґрунтування, бо першопочатково вона є суто психологічною та загальнолюдською проблемою [10], а наслідки проявляються у правових та економічних аспектах. Саме тому недостатня вивченість психологічних складових корупції зумовлює актуальність проблематики та необхідність більш глибокого її дослідження.

Перші згадки про корупцію знаходимо у Біблії, в древньому індійському трактаті з мистецтва управління державою «Артхашастра», у клинописах Шумеру, у знаменитих Законах вавілонського царя Хаммурапі, у давньоримських законах «Дванадцяти таблиць» та ін. Проблемою впливу корупції на розвиток суспільства цікавилися Арістотель, Платон, Сократ, які вказували на її глибокі історичні та психологічні коріння, позначалися на суспільній психології та існуванні держави.

Корупція є досить складним, багатогранним і трансдисциплінарним явищем. Поняття «корупція» (від лат. *corruptire*) – це певна руйнація, спотворення, ушкодження загальноприйнятих соціальних норм та подальше їх негласне запровадження у групі, соціумі. У чинному Законі «Про запобігання корупції» воно трактується як «використання особою, наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянки/пропозиції чи надання неправомірної вигоди особі, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей» [8]. Ми погоджусь із думкою Є. Невмержицького про звуженість цієї дефініції й зведення її, в основному, до матеріального аспекту [7, с. 11].

Уперше питання корупції у психології, а саме корупційну поведінку, почав досліджувати у Сполучених Штатах Америки

Е. МакКітрік [9]. Проблематику феномену корупції у психологічній науці досліджували Д. Ацейтіно-Монтес, Ю. Антонян, Ю. Болдирєв, О. Вановська, Р. Гарифуллін, Е. Глоблер, А. Журавльов, Л. Казміренко, О. Камнєва, З. Кисіль, О. Лозинський, С. Мур, М. Решетніков, Д. Фаббро та ін.

Поодинокими є наукові праці проблематики корупції у психології у таких напрямках як: індивідуально-психологічні особливості суб'єктів корупційних відносин, психологічні особливості формування корупційної поведінки у державних службовців, психологічні особливості здирництва та хабарництва, психологічні методи протидії корупції, взаємозв'язок корупції та агресії, психологічні причини корупційної поведінки, соціально-психологічні чинники корупції, моральні аспекти корупційної поведінки та ін.

Спробуємо охарактеризувати низку психологічних аспектів феномену корупції, таких як: психологію корупційної поведінки; ставлення суспільства до проблеми корупції та до її конкретних компонентів; соціально-психологічні процеси, які впливають на корупцію. Принагідно зазначимо, що у юридичній психології безпосередньо феномен корупції необхідно всесторонньо досліджувати з точки зору поведінки суб'єкта влади в системі низки категорій «особистість», «діяльність», «мотив», «умисел», «правосвідомість», «суб'єкт злочину», «об'єкт злочину» та ін. [4].

У рамках нашого дослідження доречно зупинитися детальніше на психології корупційної поведінки особистості. Учений В. Васильєв, акцентуючи увагу на психологічній сутності корупції, виокремив ключовою категорією проблематики саме особистість корупціонера, а основною системоутворюючою його рисою визначив користь. Безпосередньо вивчення корупційної поведінки суб'єкта влади доцільно розглядати комплексно через призму міжгалузевих зв'язків психології особистості, соціальної, диференціальної і юридичної психології, конфліктології, психології праці тощо.

Вітчизняна науковиця З. Кисіль констатує, що загалом схильність до корупційної поведінки притаманна практично усім дорослим, але ядром особистості корупціонера виступає саме система мотивів домінування, влади, впливової та ризикованої поведінки. Базовою особливістю «Я-концепції» особистості корупціонера вона виділяє низький рівень самоприйняття, самовідчуття та негативну оцінку сенсу власного життя. Водночас ці особи є досить реалізованими й успішними в житті, у тому числі й в особистому, та професійній діяльності, а також мають стійку психіку і чітко сформований споживацький світогляд [5]. На думку О. Ванновської, корупційна поведінка виступає різновидом соціальної поведінки людини й виражається через індивідуально-психологічні та соціальні її якості: особливості темпераменту, характеру, волі, мотивації, професійно-моральні переконання, ціннісні орієнтації» [2].

Окреслимо сучасні бачення науковців щодо корупціогенної особистості. Науковиця О. Ванновська, базуючись на власних дослідженнях психологічних аспектів корупційної поведінки людини та її особистісних детермінант констатує, що для «корупціогенної особистості» властиві риси, які безпосередньо підвищують їх схильність до корупції. Вона виділяє серед них такі як: осмисленість власного життя через придбання матеріальних благ, неусвідомлена мотивація і недиференційована структура установок моральної поведінки, прагнення до розкоші як показника щастя, низький рівень задоволеності життям, негативне ставлення до себе і неадекватний тип реагування, екстернальний локус контролю та імпульсивний тип реагування [2]. Дослідники Цинго Ма та Мін Ян виокремлюють такі специфічні риси корупціогенної особистості: егоїзм, жадібність, усвідомлення «сили» власної кар'єри, права або влади, невизнання провини за власні корупційні дії та низьку добродішність [11]. Також слід відзначити наявність у таких осіб неусвідомленого потягу до гри в корупцію, що приносить психологічне задоволення, характеризується емоційністю та деякою екстремальністю у взаємодії з людьми та законом. У корупціогенних особистостях спостерігається тісна взаємообумовленість між грою та користю.

Дослідниця О. Ванновська у своїй концепції корупціогенної особистості виокремлює п'ять особистісних утворень:

– *ціннісно-смисловий рівень* (інтереси, цілі, прагнення, життєві цінності), який відображає спрямованість, у тому числі і на отримання матеріальних благ та споживацький тип існування, а також безпосереднє ставлення до об'єктивної дійсності;

– *когнітивно-моральний рівень* (самосвідомість, правосвідомість, почуття відповідальності та обов'язку, індивідуальні правила поведінки), відображає у структурі детермінант низький рівень сформованості правових, моральних та соціальних норм поведінки;

– *емоційний рівень* (рівень задоволеності життям, професійною кар'єрою, власним статусом, самоствалення), вказує на прояви недостатнього рівня самоприйняття та позитивної «Я-концепції»;

– *регулятивний рівень* (самоконтроль, механізм прийняття рішень) демонструє сформованість екстернального локусу контролю, а також прояви впевненості та рішучості у прийнятті рішень;

– *поведінковий рівень* (домінуючий тип реагування), що проявляється більш властивим імпульсивним типом реагування [2].

Саме така поведінка з часом перетворюється у життєвий стиль особистості. Тому дослідники Ю. Антонян, В. Кудрявцев, В. Емінов виокремили корисливий, престижний та ігровий типи особистості корупціонерів [1].

Отже, загалом можна стверджувати про полімотивованість поведінки корупціогенної особистості, де загалом переважають прагнення до задоволення матеріальних благ та внутрішніх власних амбіцій.

Опишемо ставлення суспільства до проблеми корупції та до її конкретних компонентів. Науковець О. Лозинський у своєму дисертаційному дослідженні «Психологічні чинники інтолерантного ставлення громадян до корупції» вказує, що прихильники теорії рис розуміють толерантність до корупції як певний прояв індивідуально-типологічних схильностей особистості до корупційних правопорушень, вияв девіантних (успадкованих чи набутих) рис осіб-корупціонерів, їх пособників, у тому числі і громадян, що погоджуються з корупційними вимогами та правилами. Представники неофрейдистського напрямку вважають, що причини інтолерантності до корупції закладені у соціальних умовах, що змушують громадян інтолерантно ставитися до неї [6].

Дослідники А. Журавльов та А. Юрєвич також акцентують увагу на психологічних аспектах масової свідомості. Вони розглядають толерантне ставлення до корупції й оцінювання її громадянами як «мінімальне зло» саме через суму матеріальної винагороди та безпосереднє домінування подвійних стандартів [3]. Можна стверджувати, про неоднозначність ставлення до корупції у соціумі.

Зупинитися на соціально-психологічних процесах, які впливають на корупцію. Досліджуючи цей аспект проблематики доцільно підходити до розгляду питання корупції через взаємодію «суспільство-особистість», де кожна особистість спрямовує вибір власного вектора розвитку конструктивно чи деструктивно.

Соціально-психологічні процеси, що мають вплив на корупцію у соціумі, виступають комплексом різноманітних явищ, що сформувалися історично й перейшли до категорії звичного та традиційного способу життя. Безпосередньо поступове створення корупційного середовища через багатвікову історію хабарництва, кумівство, кругову поруку, клановість, існування бажаної низки посад та професій, низький рівень правосвідомості населення, знижує психологічну опірність особистості до корупційної поведінки й підштовхує її до деструктивних та протиправних дій. Зважаємо і на думку О. Лозинського, який вказує, що причинами толерантності до корупції виступають певна авторитарно-колективістська організаційна культура, несприятливий соціально-психологічний клімат у колективах, які сприяють негативному ставленню до осіб, не інтеріоризуючих корупційні правила, шляхом застосування до них шантажу та залякування, формуванню у них конформізму і неспроможності протистояти аморальним вимогам посадовців [6].

Уважаємо, що зріла, високо моральна особистість, яка має сформований власний «кодекс» норм та правил поведінки, реалізовується у житті дотримуючись його і маючи внутрішню

стійкість – виступає певним антикорупційним «еталоном» і не допускає прояву корупційних процесів у соціумі.

Отже, як бачимо, психологічна складова феномену корупції є досить складною і недостатньо вивченою у науці. Уважаємо, що потребують ґрунтовніших досліджень психологічні аспекти феномену. Поглиблення знань й ініціювання досліджень психології корупції сприятимуть модернізації підходів, поліпшенню превентивної діяльності у втіленні антикорупційної політики у державі.

Список використаних джерел

1. Антонян Ю. М., Эминов В. Е. Личность преступника. Криминолого-психологическое исследование. Москва : Норма ; Инфра-М, 2010. 368 с.

2. Ванновская О. В. Личностные детерминанты коррупционного поведения. *Известия РГПУ им. А. И. Герцена*. 2009. № 102. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/lichnostnye-determinanty-korruptsionnogo-povedeniya> (дата обращения: 24.11.2021).

3. Журавлев А. Л., Юревич А. В. Психологические факторы коррупции. *Социологические исследования*. 2014. № 7. С. 63–71.

4. Казміренко Л. І., Кудерміна О. І. Теоретико-методологічні підходи до дослідження корупції як психологічного феномену. *Юридична психологія*. 2018. № 2 (23). С. 9–19. doi: <https://doi.org/10.33270/03182302>

5. Кісіль З. Р., Кісіль Р-В. В. Юридико-психологічні засади дослідження корупціогенезу. *Соціально-правові студії*. 2020. Випуск 1 (7). С. 164–175.

6. Лозинський О. М. Психологічні чинники інтолерантного ставлення громадян до корупції : . дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05. Львів, 2021. 277 с.

7. Невмержицький Є. В. Корупція як соціально-політичний феномен: автореф. дис. ... д-ра політ. наук : 23.00.02. Київ, 2009. 34 с.

8. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1700-18/page> (дата звернення: 24.11.2021).

9. Психологія корупції. URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/> (дата звернення: 24.11.2021).

10. Решетников М. Психология коррупции: утопия и антиутопия. Санкт-Петербург : Восточно-Европейский институт психоанализа, 2008. 136 с.

11. Ma Q., Yan M. Psychological, Behavioral, and Economic Perspectives on Corruption. *Int J Psychol Psychoanal*. 2018. 4:033. doi: [10.23937/2572-4037.1510033](https://doi.org/10.23937/2572-4037.1510033)